

ביאורים

הרמב"ם, בהקדמתו להלכות תשובה, כתב שהוא הולך לעסוק ב"ביאור מצוה זו ועיקרים הנגררים עמה בגללה". ישנם עיקרים, יסודות באמונה, אשר טמונים בהנחות יסוד כאשר אנו אומרים שאפשר לעשות תשובה. אחד מהעיקרים הוא יסוד הבחירה החופשית. הרמב"ם מכנה אותו 'עמוד התורה והמצווה'. כאשר אנו אומרים שאפשר לעשות תשובה אנו מניחים שהאדם יכול לבחור לחטוא, ויש עליו אחריות לשוב מחטאו ולעשות תשובה. לכן אנו חייבים לומר שיש בחירה חופשית. הבחירה החופשית מטילה אחריות על כתפי האדם, והוא אינו יכול להאשים אף אחד אחר במצבו הרוחני. לא את אלוהים, לא את הוריו או סביבתו, אלא רק את עצמו ואת דעתו.

הרמב"ם מודע לכך שבתקופתו הדעה הרווחת אצל טיפשי הגויים וכן אצל רבים מגולמי ישראל, אלה שלא הגיעו לשלמות שכלית מספיקה, הייתה שאין בחירה חופשית. הם טענו שאדם נולד עם טבע מסוים אשר מושך אותו, לטוב או לרע. הרמב"ם טוען שאין דבר כזה. אין שום דבר בטבעו של האדם שמושך אותו לכאן או לכאן. האדם נולד עם נתונים ניטרליים, ובכוחו מטה אותם לאיזה צד שיבחר. גם אופי שנראה אלים הוא אופי ניטרלי, שנתון להטייתו של האדם לטובה.

הרמב"ם הכיר גישות נוספות, כגון הגישה הדטרמיניסטית, הרואה את האדם ככפוף לשרשרת של נסיבות, ולכן מוכרח לעשות את מה שעושה. הרמב"ם מביא דעה זו במורה נבוכים [ג' ז'] ודוחה אותה מכל וכל, כמו שנראה בהמשך.

הרחבות

• חטא אדם הראשון

הוא שפִּתּוּב בַּתּוֹרָה: "הֵן הָאָדָם הָיָה כְּאֶחָד מִמֶּנּוּ לְדַעַת טוֹב וָרָע. לִפִּי דְבַרֵי הַרְמַב"ם בְּמִוֵּרָה נְבוּכִים, הַבְּחִירָה בֵּין הַטּוֹב לְרַע הִיא תּוֹצְאָה שֶׁל חֲטָאוֹ שֶׁל אָדָם הָרִאשׁוֹן. לִפְנֵי הַחֲטָא הַבְּחִירָה הִיְיָתָה בֵּין אֲמַת לַשֶּׁקֶר: "וּבִשְׂכַל יַבְדִּיל הָאָדָם בֵּין אֲמַת וְהַשֶּׁקֶר, וְזֶה הָיָה נִמְצָא בּוֹ עַל שְׁלֹמֹתוֹ וְתוֹמֹתוֹ, אֲמַנָּם הַמְּגוּנָה וְהַנְּהָא הוּא בְּמִפּוֹרְטָמֹת לֹא בְּמוֹשְׁכָלוֹת, כִּי לֹא יֵאמָר הַשְּׂמִים כְּדוֹרִיִּים נָהָ, וְלֹא הָאֵרֶץ שְׂטוּחָה מְגוּנָה, אֲבָל יֵאמָר אֲמַת וְשֶׁקֶר... וְכֵאשֶׁר מָרָה וְנִטָּה אֶל תְּאוֹתָיו הַדְּמִיוֹנִית וְהַנְּאוֹת חוֹשֵׁי הַגְּשָׁמִית, כְּמוֹ שֶׁאֵמַר כִּי טוֹב הָעֵץ לִמְאֹכֵל וְכִי תְּאוֹה הוּא לְעֵינַיִם, נִעֲנַשׁ בְּשִׁשְׁלָל הַהִשְׁגָּה הַיֵּא שְׂכָלִית, וּמִפְּנֵי זֶה מָרָה בְּמִצְוֵה אֲשֶׁר בַּעֲבוּר שְׂכָלוֹ צוּה בָּהּ, וְהִגִּיעַ לוֹ הַשְּׁגוֹת הַמְּפּוֹרְטָמֹת וְנִשְׁקַע בְּהַתְּגַנּוּת וּבְהַתְּנָאוֹת, וְאֵז יָדַע שֶׁיִּעוֹר מֵה שֶׁאֲבָד לוֹ וְמָה שֶׁהוֹפֵשֵׁט מִמֶּנּוּ וּבְאִיזָה עֵינֵי שֶׁב. וְלֹזָה נִאֲמָר וְהִיְיָתָם כְּאֵלֵהִים יוֹדְעֵי טוֹב וְרַע, וְלֹא אֲמָר יוֹדְעֵי שֶׁקֶר וְאֲמַת, אוֹ מְשִׁיגֵי שֶׁקֶר וְאֲמַת" [מורה נבוכים חלק ראשון פרק ב].

• הכל בידי שמים

שָׁאִין הַבּוֹרָא כּוֹפֶה בְּנֵי הָאָדָם וְלֹא גּוֹזֵר עֲלֵיהֶם לַעֲשׂוֹת טוֹבָה אוֹ רָעָה. מִקּוֹר הַדְּבָרִים הוּא בְּדַבְרֵי חוֹזִי: "אוֹתוֹ מִלֶּאךְ הַמְּמוּנָה עַל הַהִרְיוֹן לֵילָה שֶׁמוֹ וְנוֹטֵל טֶפֶה וּמַעֲמִידָה לִפְנֵי הַקֶּבֶ" וְאוֹמֵר לִפְנֵי רַב־שֶׁ" טֶפֶה זֶה מוֹ תֵּהָא עֲלֵיהָ גְבוּר אוֹ חֶלֶשׁ חֲכָם אוֹ טִיפֶשׁ עֵשִׂיר אוֹ עֵנִי וְאִילוֹ רִשְׁעֵי אוֹ צְדִיק לֹא קָאֲמַר כְּדַר' חֲנִינָא דַאֲרִי חֲנִינָא הַכֵּל בִּידֵי שְׁמַיִם חוּץ מִירַאת שְׁמַיִם" [מסכת נידה דף טז עמוד ב].

שאלות לדין

- א. הרמב"ם קובע שלכל אדם יש רשות להטות עצמו לדרך טובה או רעה. האם הדברים נכונים גם לגבי אדם שנולד וגדל בבית רחוק מאוד מיהדות? עד כמה מסור בידו להטות עצמו לדרך הישר?
- ב. מה גורם לטיפשים לחשוב שהקב"ה גוזר על האדם אם יהיה צדיק או רשע? ממה נובעת מחשבה זו?

הצלחת לין ומשפחתו

מסוימת, כגון חברים או תאוות או תכונות אופי, אך הוא יכול להתגבר על המשיכה הזו ולבחור ללכת בדרך הטובה. **לְקוֹנֵן** - לומר מילות צער. **מָה יִתְאוּנֵן** [יצטער] **אָדָם חֵי, גָבֵר עַל חֲטָאוֹ** - האדם צריך להצטער רק על דברים התלויים בו, והם מעשיו הרעים, כיוון שצער עשוי לורזו להיות אדם טוב יותר. אבל ודאי שאין האדם יכול להצטער על מבנה גופו, כגון על שאינו גבוה דיו וכיוצא בזה. **לְכָם** - רצונם.

פָּרָק חֲמִישִׁי הבחירה והאחריות

חירות בחירת האדם ואחריותו

א רְשׁוּת כָּל אָדָם נְתוּנָה לוֹ: אִם רָצָה לְהִטּוֹת עֲצָמוֹ לְדַרְךָ טוֹבָה וְלִהְיוֹת צְדִיק - הָרְשׁוּת בְּיָדוֹ; וְאִם רָצָה לְהִטּוֹת עֲצָמוֹ לְדַרְךָ רָעָה וְלִהְיוֹת רָשָׁע - הָרְשׁוּת בְּיָדוֹ. הוּא שְׁפָתוֹב בַּתּוֹרָה: "הֵן הָאָדָם הָיָה כְּאֶחָד מִמֶּנּוּ לְדַעַת טוֹב וָרָע" (בראשית ג, כב). פְּלוֹמֵר: הֵן מִיִּן זֶה שְׁלֹא אָדָם הָיָה אֶחָד בַּעֲלֹם, וְאִין לוֹ מִיִּן שְׁנֵי דוֹמָה לוֹ בְּזָה הָעֵנָן, שְׁיֵהָא הוּא מַעְצָמוֹ בְּדַעַתוֹ וּבְמַחְשַׁבְתּוֹ יוֹדַע הַטּוֹב וְהָרַע, וְעוֹשֶׂה כָּל מָה שֶׁהוּא חָפֵץ, וְאִין לוֹ מִי שְׁיַעֲרֵב עַל יְדוֹ מְלַעֲשׂוֹת הַטּוֹב אוֹ הָרַע. וְכִינֵן שְׁפָן הוּא - "פָּן יִשְׁלַח יְדוֹ..." (שם).

1 אַל יַעֲבֹר בְּמַחְשַׁבְתְּךָ דְּבַר זֶה שְׂאוּמְרִים טְפָשִׁי הָאָמוֹת וְרַב גְּלָמֵי בְּנֵי יִשְׂרָאֵל, שֶׁהִקְדוּשׁ בְּרוּךְ הוּא גּוֹזֵר עַל הָאָדָם מִתְחַלְתֵּת בְּרִיתוֹ לְהִיְוֹת צְדִיק אוֹ רָשָׁע. אִין הַדְּבָר פּוֹ; אֲלָא כָּל אָדָם וְאָדָם רְאוּי לְהִיְוֹת צְדִיק כְּמַשָּׁה רַבְּנֵי אוֹ רָשָׁע כְּפִירְבָּעָם, אוֹ חָכָם אוֹ סָקְלוֹ, אוֹ רַחְמָן אוֹ אֲכָרִי, אוֹ פִּילֵי אוֹ שׁוּעֵי, וְכֵן שְׂאָר כָּל הַדְּעוֹת.

2 וְאִין לוֹ מִי שְׁיִכְפְּהוּ וְלֹא גּוֹזֵר עָלָיו, וְלֹא מִי שְׁמוֹשְׁכוֹ לְאָחָד מִשְׁנֵי הַדְּרָכִים, אֲלָא הוּא מַעְצָמוֹ וּמַדְעַתוֹ נוֹטָה לְאִי זֶה דְרָךְ שְׁיִרְצָה. הוּא שְׁיִרְמִיָּה אָמַר: "מִפִּי עָלְיוֹן לֹא תִצָּא הָרַעוֹת וְהַטּוֹב" (איכה ג, ח), פְּלוֹמֵר: אִין הַבּוֹרָא גּוֹזֵר עַל הָאָדָם, לֹא לְהִיְוֹת טוֹב וְלֹא לְהִיְוֹת רַע.

3 וְכִינֵן שְׁפָן הוּא, נִמְצָא זֶה הַחוּטָא הוּא הַפְּסִיד עַל עֲצָמוֹ, וְלִפְיָכָה רְאוּי לוֹ לְכַוֵּן וְלִקְוֹנֵן עַל מָה שְׁעָשָׂה לְנַפְשׁוֹ וּגְמֻלָּה רָעָה. הוּא שְׁפָתוֹב אַחֲרָיו: "מָה יִתְאוּנֵן אָדָם חֵי? גָבֵר עַל חֲטָאוֹ!" (שם ג, לט). וְחִזֵּר וְאָמַר: הוּאִיל וְרִשְׁוֹתְנֵי בְּיָדְנֵי, וּמַדְעַתְנֵי עֲשִׂינוּ כָּל הָרַעוֹת - רְאוּי לָנוּ לְחִזֵּר בְּתִשְׁבָּה וְלַעֲזוֹב רָשָׁעֵנִי, שֶׁהָרְשׁוּת עִתָּה בְּיָדֵינוּ. הוּא שְׁפָתוֹב אַחֲרָיו: "נְחַפְּשָׁה דְרָכֵינוּ וְנַחֲקֵרָה, וְנִשְׁוִיבָה עַד יִי" (שם ג, מ).

ג וְעַקֵּר זֶה - עַקֵּר גְּדוֹל הוּא, וְהוּא עִמּוּד הַתּוֹרָה וְהַמְּצוּוֹה, שְׁנִאָמַר: "רָאָה נְתִיתָ לְפָנֶיךָ הַיּוֹם אֶת הַחַיִּים וְאֶת הַטּוֹב, וְאֶת הַמְּוֹת וְאֶת הָרַע" (דברים ל, טו), וְכַתּוּב: "רָאָה אֲנִי נָתַן לְפָנֶיכֶם הַיּוֹם בְּרָכָה וּקְלָלָה" (שם יא, כו), פְּלוֹמֵר שֶׁהָרְשׁוּת בְּיָדְכֶם, וְכָל שְׁחִפְּץ הָאָדָם לַעֲשׂוֹת מִמַּעֲשֵׂה בְּנֵי הָאָדָם - עוֹשֶׂה, בֵּין טוֹבִים בֵּין רָעִים. וּמִפְּנֵי זֶה הָעֵנָן נִאָמַר: "מִי יִתֵּן וְהָיָה לְבַבְכֶם זֶה לָהֶם" (שם ה, כח), פְּלוֹמֵר שְׁאִין הַבּוֹרָא כּוֹפֶה בְּנֵי הָאָדָם וְלֹא גּוֹזֵר עֲלֵיהֶם לַעֲשׂוֹת טוֹבָה אוֹ רָעָה, אֲלָא לְכָם מְסוֹר לָהֶם.

הָרְשׁוּת בְּיָדוֹ - לאדם יש יכולת לבחור את מעשיו. **שְׁפָתוֹב בַּתּוֹרָה** - בטעם לגירוש האדם מגן עדן: "וַיֹּאמֶר ה' אֱלֹהִים הֵן הָאָדָם הָיָה כְּאֶחָד [מיוחד] מִמֶּנּוּ לְדַעַת טוֹב וָרָע, וְעַתָּה פָּן יִשְׁלַח יְדוֹ וְלָקַח גַּם מִעֵץ הַחַיִּים וְאָכַל וְחִי לְעֹלָם [יתפרץ ויאכל מעץ החיים במחשבה שכן יחיה לנצח]" (בפרקים רבים במימי מתבארים אט אט המשל והחידה). **וְאִין לוֹ מִיִּן שְׁנֵי דוֹמָה לוֹ** - ואף בעלי חיים מפותחים, כגון הכלב, מאולפים לעשות דברים, אך אינם בעלי בחירה. **גְּלָמֵי בְּנֵי יִשְׂרָאֵל** - גולם הוא האדם שיש בו מעלות הגיוניות ומידותיות, אך אינן מושלמות ואינן מסודרות כראוי, אלא יש בהן בלבול וערוב ומשהו מן החסרון (פתי"מ אבות ה, ה). **גּוֹזֵר** - מחליט. **בְּרִיתוֹ - בְּרִיאָתוֹ**. **רְאוּי לְהִיְוֹת** - מסוגל להיות. **צְדִיק כְּמַשָּׁה רַבְּנֵי** - במידותיו, אך בכוחותיו השכליים ("חכמים"), אין כל אדם יכול להיות כמשה רבנו. **כְּפִירְבָּעָם** - שהחטיא את ישראל לעבוד עבודה זרה (מלכים א, יב, כח). **רְאוּי לְהִיְוֹת... חָכָם** - כל אדם יכול להיות חכם, יש במעט מאמץ ויש במאמץ רב. **סָקְלֵי** - טיפשי. **פִּילֵי** - קמצן. **שׁוּעֵי** - נדיב. **דְּעוֹת** - בשני מובנים: מידות, דפוסי התנהגות, תכונות אופי של האדם (דעות א, א); ותובנות חיים שכליות (ראה מו"נ א, ט). שני המובנים האלה אחוזים זה בזה, ותפיסות החיים הופכות לתכונות אופי ולהפך, במודע או שלא במודע. **וְלֹא מִי שְׁמוֹשְׁכוֹ** - כאן הכוונה היא למשיכה בהכרח, "לדבר שאי אפשר לו לזוז ממנו" (הלן ד). **לְאָחָד מִשְׁנֵי הַדְּרָכִים** - הדרך הטובה והדרך הרעה. יש דברים המושכים את האדם לדרך

